DEVA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Ion Pătru Albu — Nicolae Wardegger — Vasile Găinaru

Aşezat pe malul stîng al Mureşului şi la poalele unor dealuri acoperite de păduri şi vii, oraşul Deva a cuprins în hotarele sale de-a lungul istoriei principalele instituţii, avînd rolul de capitală a judeţului Hunedoara.

Sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea găseşte oraşul Deva cuprins în procesul general al transformărilor petrecute pe plan economic social şi politic.

Statisticele vremii reliefează în mod pregnant aceste schimbări atît în ce priveşte creşterea suprafeţei oraşului cît şi a populaţiei sale. Tabelul de mai jos redă întinderea suprafeţei oraşului Deva exprimată în iugăre, în raport cu alte centre din judeţul Hunedoara şi cu principalele oraşe transilvănene[1].

ORAŞUL	1869	1880	1890	1900	1908
Deva	6.456	6.456	6.377	6.656	6.774
Haţeg	4.205	4.205	4.413	4.413	4.413
Orăştie	7.233	7.233	7.203	7.189	7.187
Hunedoara	4.205	4.205	4.269	4.269	4.269
Arad	20.437	20.437	19.522	19.530	19.530
Timişoara	5.958	5.958	6.358	6.358	6.336
Braşov	34.005	34.005	34.299	34.229	34.102
Tg. Mureş	5.709	5.709	5.653	5.951	5.951
Alba Iulia	2.626	5.625	5.668	5.668	5.885
Cluj	25.240	25.239	22.569	28.159	28.219

[1] Thirring Gusztáv, *A magyar városok statisztikai évkönyve*, p. 3.

Din datele de mai sus reiese că Deva s-a mărit la începutul secolului al XX-lea, lăsînd în urma sa orașul Orăștie în ce privește creșterea suprafeței. Raportat la întreaga Transilvanie, orașul Deva se numără printre orașele a căror suprafață crește, iar ca ritm de dezvoltare se afla pe locul al doilea, fiind întrecut doar de Alba Iulia. Această creștere a suprafeței s-a datorat faptului că în anul 1903 orașului Deva îi este atașat satul Sîntuhalm cu cele 118 iugăre ale sale[2].

Recensămîntul populației de la începutul secolului al XX-lea consemnează că dezvoltarea Devei este strîns legată de creșterea populației. Dăm mai jos tabelele din care reiese proporția creșterii populației Devei în raport cu celelalte centre din județ și din Transilvania[3].

ORAȘUL	1787	1857	1869	1880	1890	1900	1910
Deva	2.790	2.706	3.277	3.935	4.657	6.867	8.654
Hațeg	415	1.567	1.806	1.868	1.852	2.361	3.124
Orăștie	3.190	5.469	5.661	5.451	5.650	6.238	7.672
Hunedoara	1.861	2.171	2.597	2.303	3.037	4.412	4.520
Arad	8.155	15.242	26.959	32.725	35.556	42.052	53.903
Timișoara	9.242	14.652	22.507	32.223	33.694	39.884	49.624
Brașov	17.671	22.476	26.826	27.766	29.584	30.739	34.551
Tg. Mureș	5.196	6.000	11.217	13.081	13.192	14.575	17.715
Alba Iulia	4.777	5.000	6.034	7.995	7.338	8.167	9.669
Cluj	12.603	14.000	20.615	26.638	30.363	35.855	46.670

Cu toate că populația Devei crește în ritm mai lent față de cea a marilor orașe transilvănene, orașul de la poalele cetății s-a încadrat în mod organic în procesul dezvoltării și modernizării, caracteristic perioadei de început a secolului al XX-lea. Industria Transilvaniei cunoaște o dezvoltare intensă în primii ani ai secolului al XX-lea, pe lîngă vechile centre făcîndu-și apariția noi puncte importante.

Dacă Deva nu poseda obiective ale industriei grele, avea în schimb o puternică ramură a industriei casnice. „Intreprinderea pentru promovarea industriei casnice“ înființată în 1910 avea 840 de lucrători toți

2 *Ibidem*, p. 14.

3 *Ibidem*, p. 52—54.

făcînd parte din populația locală de origine română. Întreprinderea produce mai ales dantelă „Irish" a cărei cerință era așa de mare încît piața New Yorkului era locul cel mai frecvent de desfacere și în scurt timp produsele de dantelărie din Deva se puteau găsi la Viena, Zürich, Paris, Londra și Berlin[4].

Un rol de seamă în dezvoltarea economică a orașului Deva l-a avut Corporația Industrială, înființată la 20 iulie 1885, cu un efectiv de 85 de lucrători[5]. Încă de la înființare conducerea Corporației a luat o serie de măsuri pentru creșterea producției industriale și a dezvoltării comerțului. În anul 1910 ea număra 738 de lucrători.

Alături de Corporația Industrială în Deva mai existau în preajma primului război mondial alte patru întreprinderi mari. Fabrica de conserve „Transilvania" construită în 1901 cu 35 de lucrători, o fabrică de mașini agricole construită în 1908, cu 20 de lucrători. Societatea de industrie și agricultură înființată la 1909 cu 30 de lucrători și o cioplitorie în piatră cu 70 de lucrători înființată în 1904.

Deva și împrejurimile sale cunosc o înviorare și în domeniul agriculturii. Din tabelul de mai jos se constată că Deva ocupă locul al doilea în județ în privința suprafețelor arate și însămînțate în anul 1910[6].

ORAȘUL	Suprafața arată în iugăre cadastrale	Porumb	Grîu de toamnă	Cartofi
Deva	2.135	245	1.350	18
Hațeg	1.221	240	246	23
Orăștie	3.245	828	1.600	80
Hunedoara	1.605	180	784	18

O situație asemănătoare există și în viticultură, în această ramură orașul Deva aflîndu-se pe primul loc în județ, atît în suprafață cît și în producție[7].

Orașul	Suprafața în iugăre cadastrale	Total litri (hectolitri)
Deva	46	557
Hațeg	14	59
Orăștie	40	461
Hunedoara	18	9

4 *Anuarul Camerei de Comerț și Industrie, Arad,* 1911, p. 306. Vezi și *Alispani Jelentések,* 1911, p. 199.

5 Carol Kovacs Karoly, *Istoricul de 40 de ani al Corporațiunii Industriale Deva,* p. 6; Thirring Gusztav, *op. cit.,* p. 326.

6 Thirring Gusztav, *op. cit.,* p. 272.

7 *Ibidem,* p. 273.

Recensămîntul făcut la începutul secolului al XX-lea, animalelor de pe cuprinsul județului Hunedoara a scos la iveală faptul că orașul Deva poseda cea mai mare rezervă de resurse animaliere din întregul județ[8].

Orașul	Cai	Taurine	Oi	Capre	Porci
Deva	336	1.181	323	3	1.118
Hațeg	92	464	—	—	336
Orăștie	208	1.058	—	9	768
Hunedoara	150	604	72	2	412

Noile cerințe apărute în această perioadă impuneau schimbări urgente în dezvoltarea orașului. În ședința extraordinară din 30 decembrie 1889 oficialitățile orașului, la propunerea unei comisii însărcinate cu studierea problemelor edilitare, hotărăsc construirea unei noi primării. La 1 martie 1902 într-un cadru festiv este inaugurată noua clădire a primăriei[9]. În primii ani ai secolului al XX-lea se iau o serie de măsuri care duc la modernizarea orașului, astfel la 13 octombrie 1900 se trece la pavarea primei străzi din Deva, strada Apei (azi strada Lenin), iar apoi se numerotează străzile conform regulilor în vigoare, cu numere cu soț pe o parte și fără soț pe partea opusă[10]. Doi ani mai tîrziu, la 13 august, se trece la continuarea pavării altor străzi cum ar fi cele care coincid azi cu străzile Aurel Vlaicu, Călugăreni și strada Hunedoarei (azi strada 23 August)[11].

La sfîrșitul veacului trecut și în primii ani ai secolului nostru a început campania de iluminare cu curent electric a principalelor orașe din Transilvania. Aradul este iluminat la 1897, Timișoara 1884, Clujul 1906, Tîrgu Mureș la 1898, Alba Iulia la 1899[12] etc. În județul nostru primul oraș electrificat este Orăștie la 1900, avînd 10 străzi iluminate, iar Hațegul primește curent electric în 1910[13]. În urma unor înțelegeri financiare la 4 noiembrie 1902, se proiectează iluminarea orașului cu 206 becuri din care 200 cu 16 amperi și 6 cu 12 amperi[14]. O lună mai tîrziu comisia care a studiat această problemă și-a dat consimțămîntul, astfel că la finele anului 1903 Deva avea 18 străzi iluminate[15].

---

[8] *Ibidem*, p. 278—279.

[9] *Arhivele Statului din Deva. Fondul Primăriei*, Dosar 19, fila 6.

[10] *Ibidem*, Dosar 19, fila 2.

[11] *Ibidem*, Dosar 19, fila 7.

[12] Thirring Gusztáv, *op. cit.*, p. 436.

[13] *Ibidem*, p. 437.

[14] *Arhivele Statului Deva. Fondul Primăriei*, Dosar 19, fila 7.

[15] Thirring Gusztáv, *op. cit.*, p. 437.

În preajma anului 1911 s-a dat în folosință rețeaua de telefoane Deva—Orăștie[16], pentru a ușura comunicațiile între cele două centre ale județului, precum și cu restul orașelor.

Datorită necesităților publice și particulare o problemă care necesita rezolvarea urgentă era asigurarea orașului cu debitul de apă necesară. Conform unui raport al primăriei debitul de apă al orașului era de 33.696 l. apă, care însă nu mai asigura necesarul. Se hotărăște alcătuirea unei comisii care să studieze în ansamblu întreaga problemă[17]. Conducerea primăriei orășenești a luat hotărîrea de a se introduce conducta de apă în oraș pentru a se mări debitul de apă potabilă. Introducerea conductei costînd o sumă mare de bani, s-a hotărît de a se percepe o nouă taxă de la locuitorii Devei pentru rezolvarea problemei „ca una din cele mai urgente ce așteaptă să fie rezolvată neîntîrziat"[18]. Cu toate acestea, problema nu poate fi rezolvată fiindcă la 19 noiembrie 1909 se pun noi taxe pe sifon și apă minerală pentru terminarea lucrărilor începute menționîndu-se „condițiile grele de apă potabilă a orașului Deva"[19].

Odată cu creșterea importanței economice și politice a orașului Deva se impunea modernizarea mijloacelor de comunicații între Deva și celelalte localități din județ și alte județe. În anii 1910—1911 se dă în folosință drumul Deva — Brad — Gurabarza — Abrud[20]. Apoi se dă în folosință cursa de autobuze pe circuitul Deva — Brad — Baia de Criș — Abrud și Deva — Hunedoara, la 16 iulie 1912[21].

Tot în acești ani autoritățile din Deva, pentru a face față necesităților economice susțin problema navigației pe Mureș, lucrările urmînd să înceapă în 1914 și să dureze pînă în 1935[22]. Tot pentru modernizarea Devei se cere introducerea unei conducte de gaz metan pe Valea Mureșului pe traseul Aiud — Alba Iulia — Cugir, Simeria, Hunedoara, Deva, ea urma să ajungă la Arad[23].

Creșterea puterii economice a Devei se poate ilustra și în problema financiară. În Deva iau ființă o serie de bănci. Astfel la 20 aprilie 1908 s-a fondat Banca de Credit, care va cunoaște o criză financiară trei ani mai tîrziu. Raportat la întregul județ, în preajma primului război mondial, Deva avea patru bănci, Hațegul trei, Orăștie trei, iar Hunedoara două[24].

Pentru a face față nemulțumirilor tot mai frecvente din această perioadă a maselor sărace din oraș, autoritățile căutau să mărească salariile unor categorii de lucrători din Deva. Menționăm însă că cerințele pieții economice, precum și impozitele au crescut cu mult peste nivelul salariilor mărite. Prima măsură este luată în 29 mai 1900, cînd se ia

---

16 *Alispáni Jelentések*, 1910, p. 199.

17 *Arhivele Statului Deva. Fondul Primăriei*, Dosar 44, fila 3.

18 *Ibidem*, Dosar 57, fila 2.

19 *Ibidem*, Dosar 57, fila 7.

20 *Alispáni Jelentések*, 1910, p. 199.

21 *Ibidem*, p. 238.

22 *Ibidem*, p. 95.

23 *Loc. cit.*

24 Thirring Gusztàv, *op. cit.*, p. 386.

hotărîrea de a se mări salariile unor categorii de muncitori[25]. În anul 1906 se ridică salariile muncitorilor de la întreprinderea de salubritate din cauza „condiţiilor de viaţă care s-au înrăutăţii peste măsură“[26]. Dacă în mai 1900 s-a hotărît mărirea salariilor funcţionari, din 30 august s-a pus un nou impozit de 100.000 coroane pentru a putea să mărească salariile[27]. În anul 1903, cînd criza de supraproducţie era pe sfîrşite, un raport al primăriei nota despre creşterea preţurilor la toate categoriile de produse că există un spor de scumpete la toate produsele[28]. Aceste măriri de impozite pe seama situaţiei maselor populare au fost aşa de mari încît în anul 1906, primăria oraşului sublinia cu îngrijorare că „impozitele suplimentare sînt atît de ridicate şi că ele apasă din greu . . . , iar populaţia nu mai poate face faţă acestor impozite“[29].

Pe plan cultural, Deva cunoaşte aceiaşi înviorare, ea fiind strîns legată de transformările petrecute pe plan social-economic. Activitatea şcolilor de pe întreg cuprinsul judeţului şi în special din Deva vin să confirme acest fenomen. Astfel numărul elevilor care frecventează cursurile şcolare din oraşul Deva întrece cu mult numărul şcolarilor din celelalte oraşe ale judeţului[30].

Oraşul	6–11 ani			12–14 ani			Peste 15 ani		
	băieţi	fete	Total	băieţi	fete	Total	băieţi	fete	Total
Deva	379	431	810	207	180	387	115	—	115
Hunedoara	77	56	133	47	23	70	32	—	32
Orăştie	—	—	—	—	—	25	139	—	139
Haţeg	113	56	209	36	29	65	16	8	24

În oraşele Deva şi Hunedoara frecvenţa şcolară întrece cu mult pe cea din celelalte oraşe ale judeţului[31]. Acelaşi lucru îl găsim şi în ce priveşte numărul de şcoli clase şi elevi[32].

Oraşul	Numărul şcolilor	Numărul claselor	Elevi		
			băieţi	fete	total
Deva	13	60	1066	534	1600
Orăştie	11	46	85	480	1339
Hunedoara	8	34	433	362	795
Haţeg	7	31	240	187	369

[25] *Arhivele Statului din Deva. Fondul Primăriei,* Dosar 19, fila 3.
[26] *Ibidem,* Dosar 57, fila 3.
[27] *Ibidem,* Dosar 19, fila 2.
[28] *Ibidem,* Dosar 44, fila 2.
[29] *Ibidem,* Dosar 57, fila 3.
[30] Thirring Gusztáv, *op. cit.,* p. 466,
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem,* p. 470,

Analizînd tabelul de mai jos vom reliefa şi varietatea şcolilor care erau în strînsă legătură cu cerinţele oraşului[33].

Şcoala	Infiinţată	Nr. şcoli	Numărul de clase	Cadre	Elevi		
					Băieţi	Fete	Total
Liceul real	1871	1	11	27	382	—	382
Liceul pedagogic	1870	1	4	13	124	—	124
Şcoala civilă	1888	1	4	14	—	145	145
Şcoala de uce-nici-comerţ.		1	3	3	29	—	29
Şcoala de meserii		1	4	9	108	—	108
Şcoli primare		10	31	30	369	354	734
Grădiniţe		1	—	1	26	24	50

Dintr-un raport al Camerei de comerţ şi industrie reiese că şcoala de ucenici din Deva avea în 1911 trei clase permanente cu un efectiv de 32 de elevi şi trei cadre didactice[34]. În acest timp se proiectează „să fie construite şcoli separat pentru comerţ şi meşteşugărit cu cîte 4—5 săli fiecare bine utilizate"[35]. La 27 decembrie 1906 s-a propus înfiinţarea unei şcoli economice, proiectul fiind respins pe motiv că există o secţie la şcoala normală[36].

În primii ani ai secolului XX ia fiinţă un comitet teatral compus din cinci persoane care aveau ca scop înviorarea vieţii artistice a oraşului[37]. În acest sens încă din 1905 s-a pus problema construirii unui teatru care să fie folosit pentru concerte şi alte manifestaţii artistice[38]. Proiectul a fost întocmit la 3 aprilie 1906 în urma unor discuţii aprinse între oficialităţile oraşului. În acelaşi an la 1 decembrie s-a hotărît construirea unui teatru în Deva, proiectul fiind deja întocmit de Desideriu Jakab şi Marcel Kamo.

Înviorarea vieţii culturale este prezentă şi în dezvoltarea reţelei bibliotecilor, astfel în prima decadă a secolului al XX-lea, în Deva existau cinci biblioteci cu un total de 18.734 volume. În aceiaşi perioadă la Orăştie existau tot cinci biblioteci dar numai cu 14.587 volume, iar în Hunedoara doar patru cu 1603 volume[39].

Aruncînd o privire asupra tabelului de mai sus, vom vedea că cea mai veche bibliotecă din Deva a fost înfiinţată în anul 1867, dar mai bine documentată a fost biblioteca profesorală de la liceul real[40].

Numărul societăţilor ştiinţifice în anul 1908 existente în oraşul Deva era 10, cele mai importante fiind: Societatea de comerţ şi meserii, Societatea sportivă, Societatea de istorie şi arheologie înfiinţată la 13 mai 1880 cu 264 de membri, Societatea femeilor înfiinţată în 1878 cu 23 de

[33] *Ibidem*, p. 481, 503.
[34] *Anuarul Camerei de comerţ şi industrie*, Arad, 1911, p. 113.
[35] *Ibidem*, p. 163.
[36] *Arhivele Statului Deva. Fondul Primăriei*, Dosarul 44, fila 3.
[37] Idem, Dosarul 19, fila 4.
[38] *Ibidem*, Dosar 44, fila 2.
[39] Thirring Gusztáv, *op. cit.*, p. 517.
[40] *Ibidem*, p. 520.

Denumirea	Anul înființării	Număr volume
Biblioteca profesorală a liceului real	1871	6.106
Biblioteca elevilor de la liceul real	1873	4.467
Biblioteca profesorală de la școala normală	1870	2.282
Biblioteca elevilor de la școala normală	1870	2.881
Cassina Mare	1867	2.999

membre[41] etc. Sub patronajul societății de istorie și arheologie în 1882 ia ființă Muzeul de istorie din Deva.

În preajma primului război mondial Deva avea două ziare și patru tipografii care erau deservite de 18 lucrători[42].

Toate mărturiile vremii ilustrează în amănunțime și sugestiv în același timp întreaga dezvoltare a orașului. Cea mai elocventă descriere a Devei este cea făcută de N. Iorga care în anul 1906 nota: „un frumos orășel cu pavaj bun cu case mari și cu o mulțime de palate ale statului, ale comitatului, ale școlii reale, ale judecătoriei al finanțelor și altele"[43].

Toate datele de mai sus dovedesc că la începutul secolului al XX-lea, Deva este în accepțiunea modernă un centru cultural și economic al județului. Din păcate, declanșarea primului război mondial, carențele manifestate pe plan social și economic vor încetini pentru un timp mersul orașului Deva spre modernizare. El va rămîne cu istoria sa bine definită, fiind prezent la bătăliile de clasă ce vor urma odată cu sfîrșitul primlui război mondial.

DEVA AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'étude sur „Deva au début du XXe siècle" analyse une période assez peu connue de l'histoire de cette ville, en s'appuyant sur une série de documents inédits. Elle met en évidence, en premier lieu, l'essor économique qui a eu lieu au début du siècle, les causes et les effets de cet essor. On voit ainsi que, outre sa qualité de chef-lieu de département, Deva devient aussi le centre économique de la région.

En même temps, l'ouvrage souligne la situation des masses populaires, qui n'ont pu profiter de cet état de choses, ainsi que la contribution essentielle de la population de la ville à son expansion multiforme.

[41] *Ibidem*, p. 536; Coriolan Petranu, „Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș", București. Cartea Românească, 1899, p. 131—132.

[42] Thirring Gusztáv, op. cit., p. 539.

[43] N. Iorga, *Neamul Românesc în Ardeal și Transilvania la 1906*, Editura Ministerului de Interne, București, 1939, p. 186.